

Gora i Gorani u vreme Dukljanske srednjovekovne države

(XI-XII vek)

Oblast Gore koju poznajemo u današnjem obliku, je u srednjovekovnoj Dukljanskoj, i Srpskoj državi obuhvatala deleko obimniju teritoriju. Teritoriju koju je nastanjivao narod koji je po elementima kulture, jezika, običaja i tradicije isti. Tada je Podgor, Sirinić, Opolje, Gora, Ljuma bila teritorija nastanjena jednim te istim narodom. Zajedno sa oblastima jugoistočno od Prizrena danas poznatijem kao Podgor i Sirinička Župa, i delom Gore prema Dibru sve do sela Radomir koje se danas nalazi u Albaniji, odnosno do granice Šare sa Korabom. O Gori u sastavu Srpske države postoji relativno dosta podataka, istorijski već opisanih. Međutim potpadanje Gore pod Dukljansku državu do današnjih dana je bila relativna nepoznanica. Ona proističe iz činjenice da su naslednici Samuilove države, koji su bili slovenskog entiteta nastavili da vladaju oblašću Gore sve do zadnjih decenija XII veka. O oblasti Gore i Goranima u vreme I i II Bugarskog carstva biće reči više u drugom radu.

Dukljanska uprava započinje propašću Samuilovog Bugarskog carstva, odnosno smrću njegova dva sina. Njegova ćerka Kosara je bila udata za zatočenika, Jovana Vladimira. Upravo Jovan Vladimir zet cara Samuila, kasnije i njegov rođak Konstatin Bodin, čije ćemo ostatke sakralnih spomenika kasnije opisati su Dukljanski vladari koji će skoro vek i po vladati između ostalog i teritorijom Gore. Jedna vrlo bitna geografska kategorija, a to je venac prostiranja Šar-Planine celom dužinom vrhova idući od Prizrena pa sve do najviših vrhova Koraba bila je naseljena identičnim narodom. Ovaj granični pojas je u vreme Rimskog carstva činio čuveni put Via-Egnatia, odnosno krajevi Gore su bili stražarnice toga puta. Tako neposredno iznad sela Zlipotok postoji još dobro očuvana Rimska stražarnica koja je služila čuvanju ovog puta. Oblast Gore je bila jedno od dva mesta pri prolasku iz Prizrenskog u Pološki basen, pa su vrhovi Šare bili graničnik među srednjovekovnim državama. Iz razloga čuvanja granica kraljevstava narod je nazivan kraljevićima odnosno kasnije Dukađincima, kako su se do pre stotinak godina izjašnjavali svi žitelji Gore. Žitelji Gore su neposredno pre Dukljanske uprave u sastavu drugog Bugarskog carstva odnosno Samuilove države. Čak je najjužniji deo Gore sa selima Radomir, Vila, Kalis pa do sela Šištejec i Dikance bio i centralni deo uprave Samuilovog sina Gavrila Radomira, koji je ubijen 1014 godine blizu sela Radomir. Njegovo utvrđenje se nalazilo između sela Vila i Kalis. Danas su ostaci te tvrđave poznati kao Doda Kalesi. Tvrđava Doda Kalesi, danas se nalazi blizu sela Kalis, bila je početkom XI-tog veka utvrđenje Gavrila Radomira sina Samuila. Radomir je na prestolu bio samo dve godine 1014-1015 godina kada ga je ubio brat od strica Jovan Vladislav koje je vladao severoistočnim delovima Bugarske. Pored Radomira ubio je i njegovu ženu a oslepeo njihovog sina. Nakon ubistva Radomira, potom njegovog brata, tvrđava potpada pod vlastelinstvo Vladislava, koji nakon ubistva Radomira ubija i Jovana Vladimira kao zeta cara Samuila, koji je predstavljao predidenta na prestolu. U samim dokumentima se Radomir naziva jeretikom, ali se potvrđuje njegova izgradnja i pravo. Naime srednjovekovna srpska država je državu cara Samuila i njegove naslednike smatrala jeresom. Na jednom natpisu sa urvina stare crkve na istočnom delu sela Radomir je natpis:

„...Ги свети и вожы...храмы светыхы апостол Петра и Павла разсиани краликм сръбскк земли. Радомиромъ ѿретикомъ съзида, пописал ѿбнови и оукраси кралъ въсесръбскк поморьскійе...Владимиръ св.красицею господжею кѹра Косари въ лето г. ѿ. ф. ѿ.” (6656-1148 godina)

Ovaj natpis datira iz vremena obnove i ukrašavanja crkve koju je saziđao i sagradio Radomir, a koja je ukrašena za vreme vladavine Vladimira, koji je bio naslednik Konstantina Bodina na prestolu Duklje. Pošto nije sačuvan ceo natpis rekonstrukcijom godina obnove i ukrašavanja to je urađeno za vreme Vladimira naslednika Bodinova. U dokumentima se on opisuje kao vrlo miroljubiv i darežljiv čovek. Bio je oženjen ćerkom Župana Vukana na čiji je predlog i postavljen za vladara. Međutim on biva kasnije otrovan od strane žene Konstantina Bodina Jakvinte. Stoga ponovna obnova svakako nije za vreme Jovana Vladimira i kraljice Kosare ćerke cara Samila, pa se stoga zbog istih imena nekad mešaju.

Nakon propasti Samuilove države upravu nad teritorijom Gore u narednih dvesta godina imaće mnogi slovenski vladari, neki pokušavajući da obnove II Bugarsko carstvo. Nakon pogibije sinova cara Samuila upravu nad teritorijom Gore preuzima zetski plemić, kasnije kralj Jovan Vladimir. Naslednik u smislu uprave bio je Jovan Vladimir sa zenom cara Samuila Kosarom. Uvidevši pretnju po presto Vladislav, Bugarski plemić i sestrić cara Samuila ubija i Jovana Vladimira nedugo po smrti Radomira. Isprva zatočenik samog cara Samuila, kasnije njegov zet oženivši ćerku cara Samuila Kosaru, vlada teritorijom do 1016 godine kada je ubijen. Ubio ga je sestrić cara Samuila Jovan Vladislav, koji je godinu dana ranije ubio i sina cara Samuila Radomira. Ostala je legenda kako je, posećen (1016. godine), kralj uzeo svoju mrtvu glavu, skocio na konja i odjurio put manastira svete Marije. Mosti svetog Vladimira danas se cuvaju u manastiru koji Albanci nazivaju Sin Jon (to jest sveti Jovan). Nakon samo dve godine od ubistva Jovana Vladimira, Vladislav kao naslednik Bugarskog prestola gine početkom 1018 godine u osadi Drača. O prostiranju i obuhvatanju teritorije Gore govori nam i natpis sa sada porušene crkve Sv. Varvare iznad sela Dikance, koja je sagrađena za vreme Jovana Vladimira i žene mu Kosare, ćerke cara Samuila. Natpis sa ulaza glasi:

“...съгради се си св. и вожъсвени храмъ светък великомоученице и невести христовои варвари кралицею Косарою въ дъни светорождънаго и превысокаго кралѧ въсе сръбскк и поморьскк земли и подоунавъсккѧ Владимира...”

Izgradnja ove crkve datira iz prve decenije XI veka, i nepobitno potvrđuje kontinuitet Samuilove državnosti u samoj Gori, odnosno za vreme vladavine njegove ćerke Kosare. Verovatno je nakon pogibije svoga brata Radomira, njegova sestra Kosara preko svog muža Jovana Vladimira obnovila i izgradila većinu crkvenih elemenata u Gori, želeći da ih zaštiti od sestrića Jovana Vladislava. Danas ova crkva ne postoji, temelji i natpisi su bili vidljivi sve do druge polovine XIX veka, ne mestu neposredno iznad sela gde se danas nalazi seosko groblje. Nakon smrti Jovana Vladislava nekoliko decenija će ponovo oblast Gore biti pod Vizantijskim uticajem, ali će nepunih tridesetak godina nakon toga Dukljanski vladari ponovo zagospodariti Gorom i okolnim oblastima prisvajajući pravo naslednika Samuilove države. Ovo pravo je proisticalo iz rodbinskih veza sa

Samuilom preko ženskih članova porodice koje su bile kraljice na dvoru Duklje. Od Kosare ćerke cara Samuila, preko Nede koja je bila žena Stefan Vojislava, odnosno majka Mihaila i baka Konstantina Bodina, kasnije Bugarskog kralja Petra.

Sledeci vladar bio je knez Stefan Vojislav, koji je bio prvi potpuno nezavisni vladar Duklje. Protiv njega Vizantinci su vodili tri neuspesna pohoda. U velikoj bici kod Bara, 1042. godine, dukljanske trupe porazile su vizantijsku vojsku i tako duze vreme osigurale nezavisnost zemlje u koju je potpadala i oblast Gore. Nasleđuju ga na prestolu njegov sin Mihailo. Nastojao je da podigne rang svoje države, kao i crkvene vlasti. Mihailo je dobio kraljevsku titulu 1077. godine od pape Grgura VII. Mihailo je imao i vizantijsku dvorsku titulu protospatar. U historiografiji se do današnjeg dana relativno malo znalo o uticaju na teritoriju Podgora i Gore. Jedan natpis na beloj mermornoj ploči koji je M. Milivojević opisao kao ostatak urvine crkve u selu Ljubižda polovinom XIX veka nam daje podatak o imenu majke Mihaila, koja se zvala Neda. Kao žena Stefana Vojislava po Letopisima Popa Dukljanina je princeza iz Saulove porodice. Imali su pet sinova: Gojislav, Predimir, Mihailo, Saganek i Radoslav. Čak je sam narod tražio 1072. godine nakon sukoba sa Vizantijom da se Mihailo proglasi za naslednika Samuilovog carstva zbog krvne veze po majci sa Samuilom. Na natpisu je oslovljena kao kraljica, bila je ktitor i upravitelj ovih bolasti. Prenosimo natpis:

“... въспреуистина непоруѣна и присноблажена вогородице прими приносимокти моленик Неди съ сыномъ Михаиломъ кралицею въ сесрѣвѣским поморѣским придрунавѣским земли... њ. ф. љ. п.” (6568-1060 godina).

Iz ovih podataka se vidi da je kontinuitet Samuilove državnosti postojao i narednih nekoliko decenija, skoro ceo vek, doduše u obliku Dukljanske uprave nad teritorijama koje su nekad pripadale Samuilov carstvu.

Mihaila nasleđuje na prestolu brat Radoslav i njegov sin Gradislav. O njihovom vladanju na teritorijama Gore, borbama protiv Grka, odnosno Vizantije i zlu tog vremena govori natpis na ostacima crkve na brdu Buka iznad sela Globočica koji glasi:

”... Изволникѣмъ ѿца, поспешеникѣмъ сына и съврѣшеникѣмъ св: доуха създа се и пописа сии св: и вожѣстѣвѣнѣи храмъ св: Власіа въ дѣни благоуѣстиваго и прѣвѣсокаго краля въ се сръске и поморѣске земле Градислава и младого краля Радослава въ летѣ њ. х. к. б. тоѣ годиште изъви краљ лоукавихъ Гръки на Драгори обители св: Власіа възеше Гръки ѿбителъ Перинъ Оридъ и прочіи градове ѿ краля погиве к. Тисѣш Гръкъ и Сръвѣхъ и вистъ помор и ѿло великъ гладъ и попираніѣ” - (6622-1114 godina)

Ovaj natpis je neizmerno važan zbog nekoliko činjenica. Prvenstveno hram je sazidan za vreme Radoslava, brata Mihaila, i Radoslavovog sina Gradislava iz čega se da videti kontinuitet Dukljanske uprave Gore. Drugi bitan detalj opisuje jedan izvanredno važan istorijski momenat koji je Pop Dukljanin upravo datirao u 1114-tu godinu. To je bio upad Vizantijskih snaga sve do Skadra i gušenje Dukljanske državnosti. Pop Dukljanin navodi da je tada Vizantija postavila Radoslava za Kralja svrgnuvši sina Konstantina Bodina Đorđa, koji će narednih sedam godina provesti na dvoru u Raškoj. Značaj ovog natpisa se ogleda i po činjenici da je ovo prvi otkriveni natpis koji potvrđuje činjenicu o Vizantijskom upadu i postavljanju kako kaze natpis "mladog kralja Radoslava", a kojim

se daje verodostojnost Letopisima Popa Dukljanina koja je i zbog ove teme bila pod sumnjom verodostojnosti u naučnim krugovima pre svega Balkana. Iz ovih natpisa se da videti da je tokom XII veka oblast Gore pod patronatom Dukljanskih vladara. Ovaj deo slovenskih dinastija je bio pod uticajem Rima. Naime dobijanje kraljevske titule Mihajla 1077. godine od pape Grgura VII i kasnije priznavanje prava drugih papa potvrđuju ovu tezu. Naslednik na vlasti posle Radoslava je sin Mihaila Kostantin Bodin. On je naime uspeo da od pape Klementa III isposluje stvaranje latinske arhiepiskopije u Baru 1089. godine. Ova arhiepiskopija je obuhvatala i oblast Gore. Odluku pape Klementa III kasnije su potvrdile i druge pape, poput Kaliksta II (1119-1124). U crkvi svetog Mihajla u Stonu, na Peljescu (danas u Hrvatskoj), koju je podigao kralj Mihailo, na ktitorskom portretu on je prikazan s krunom. Upravo oblast Gore će sve do početka XIII veka, kada potpada pod uticaj Nemanjičke države Srba, biti sastavni deo Dukljanske države i njihovih vladara. Za razliku od episkopa Rasa, koji je bio podlozan Ohridskoj arhiepiskopiji, a preko njega patrijarhu u Carigradu, Duklja je bila katolicka zemlja u kojoj je crkva bila potčinjena papi. Stvaranje Barske arhiepiskopije odgovaralo je Rimu jer je njenim postojanjem suzbijan uticaj Dracke mitropolije koja je bila pod uticajem Carigrada. Bilo je to prvo visoko crkveno središte u slovenskoj Dukljanskoj državi. U povelji antipape Klementa III iz 1089. godine navode se sledeće episkopije koje su pripadale arhiepiskopu Bara: Bar, Kotor, Ulcinj, Svac, Skadar, Drivastan i Pilot u primorju. Na samo desetak kilometara od goranskog sela Šištejec, u reonu sela Buštrica, na mestu danasnje dzamije bila je izgrađena crkva posvećena Apostolu Titu, obnovljena 1396. godine kako glasi natpis na njoj. Naime po legendi ovuda je prolazio Apostol Tito, nakon povratka iz Rima, gde je bio prisutan odsecanju glave Apostola Pavla od strane Nerona. Pri povratku na Krit, prolazeći putevima Gore vršio je misiju hristijanizacije, pa je na mestu njegovog bogoslužnja podignut napred navedena crkva.

Konstantin Bodin kao unuk Stefana Vojislava i sin Mihaila, će pokušati obnoviti Bugarsko carstvo. U Prizrenu, 1072. godine, kao rođak nekadasnje porodice cara Samuila, Bodin je bio izabran za novog bugarskog cara pod imenom Petar. Njegova baba po imenu Neda bila je priceza Samuilove loze udata za Stefana Vojislava dedu Konstantina Bodina. Kao podrsku, otac Mihailo poslao mu je odred od 300 vojnika koje je predvodio vojvoda Petrilo. U bici s vizantijskim namesnikom, Bodinova vojska porazila je Vizantince i zauzela Skoplje. Oblast Prizrena i Gore nije slučajno izabrana za mesto krunisanja Konstantina Bodina u rang cara. Naime granica između Bodinove države i Vizantije je bila na obroncima Šar-Planine, odnosno današnje Gore. Sam Prizren je bio najveći grad koji je bio najbliži Skoplju i Ohridu. U želji za obnovom Bugarskog carstva ustanak se brzo proširio na sever, od Srema uz Dunav sve do Vidina. Bodin je zatim krenuo ka Nisu, ali u protivnapadu Vizantinci su povratili Skoplje i u zimu, u bici kod Pauna na Kosovu, porazili su i zarobili vodju pobunjenika. Kao zarobljenik, Bodin je prvo boravio u Carigradu, odakle je odveden u prestonicu provincije Sirije, Antiohiju. Nakon mnogih peripetija, iskoristivši nemire, odatle ga je izbavio kralj Mihailo uz pomoć nekih mletackih trgovaca koje je bogato nagradio. U reonu današnjeg sela Gornje Selo, na Prevalacu na urvina crkve više zapadnih vrata je sledeći natpis koji govori o Konstantinu Bodinu kao Petru caru Bugarskom koji je saziđao crkvu sv. Petre Paraskeve. Natpis glasi:

“ **ИЗВОЛ...ДОУХА СЪЗИДА СЕ И ПОПИСА СИ СВЕТИ И БОЖЪСТВЪНИ ХРАМЪ СВЕТЫК**

Петки Параскѣви срѣбъскии въ дѣни светорождѣнаго и великаго кралиа въсесрѣбъскии поморѣскии подоунавѣаскии земли Бодина рекомаго Петра влѣгарѣскаго въ лѣтѣ ̄5̄.̄X̄.̄Г̄ индиктиона Г̄. кроугъ слѣнцоу ...ло...аминѣ-- (6633-1125 godina)

Ovaj podatak je umnogome interesantan jer se godina Bodinove smrti istorijski nepouzdan datira oko 1108 godine. Ustvari ne zna se tačna godina smrti. Ovaj natpis koji odgovara 1125 godini nam pokazuje da je verovatno gradnja crkve započeta ili za vreme života Bodina ili kao njegova zadužbina, a godina završetka gradnje je na samom natpisu.

Ovim se nepobitno potvrđuje prisustvo Dukljanske uprave nad ovom teritorijom, a zasigurno to nije bio jedini objekat koji je izgrađen za vreme Konsatina Bodina u Prizrenskoj regiji. Kao što je u historiografiji poznato većina ovih crkava će kasnije biti u sastavu Srpske države, na temeljima mnogih od njih podići će nove komplekse, slično i manastiru Sv. Arhandela koji su podignuti na temeljima stare Dukljanske crkve i još starijih Vizantijskih građevina. Kako su ove crkve ukrašavane za vreme cara Uroša govori natpis sa ostataka dvorova na Carevcu iznad Mušutišta koji govori o ukrašavanu i prepravci crkve Dukljanskog a kasnije Bugarskog cara Konstatina Bodina Sv. Petke Paraskve:

...вѣ славоу и чѣстѣ кдиносѣшнѣи и нераздѣлѣнѣи прѣсветѣи троѣци ѿца сина и св: доуха създахъ пописахъ и оукрасихъ си свети и божаствѣни храмъ св: и въсехвалѣнои моученици Петки рекоми Параскеви съвскои дѣшер прѣвеликаго светорождѣнаго кралиа въсесрѣбъскии поморѣскии подоунавѣскии земли Стефана Оуроша царица краа Елена наречениа Зорица въ лѣт : ̄5̄.̄W̄... индиктивна ѿ. кроугъ слѣнѣцоу ̄Е̄. лоунии съ потроудисмѣ превисокаго ...цара Болѣдвина... (6855-1347 godina).

Na taj način su gotovi svi sakralni oblici Dukljanskih vladara resturisani, kako se kaže u natpisu "popisani i ukrašeni" za vreme Nemanjičke države.

Nekoliko godina kasnije, u bici kod Draca između Vizantije i Normana, 1081. godine, Ana Komnina beleži kako je Bodin, sada zvanično vizantijski vazal, svoju vojsku držao po strani odmeravajući kojoj strani će pripasti pobjeda. Kad je doslo do rasula vizantijske vojske, Bodin se sa svojim ratnicima povukao. Sa slabljenjem Vizantije, Bodinova vlast proširila se i na Rasku i Bosnu, gde je svoje rođake postavio za vladare: zupane Vukana i Marka u Rasu, a kneza/bana Stefana u Bosni. O Konstatinu Bodinu u Letopisima Popa Dukljanina se navodi "Poslije toga Bodin, uzevši kraljevstvo, proдре u Zetu i počе da savладује своје рођаке. Tada Petar arhiepiskop barske stolice, čovjek zapamćen po добру, видевши да је међу браћом велика свађа и неслога, посредовао је заједно са свеštenstvom и народом, наговорили су их и помирили их. I Bodin и браћа међусобно се заклеше да се живјети мирољубиво и спокojно. Potom се Branislavu роди šest sinova, čija су имена ова: прворођени Predinja, Petrislav, Gradinja, Tvrdislav, Dragel и Grubeša. Kralju Bodinu, пак, роди четирѣ сина Jakvinta, кћер Arkirica из grada Barija, čija су имена ова: Mihala, Đorđe, Arkiric и Toma.

Vladao је наиме , двадесет и šest година, а у двадесет другој години погубио је своју браћу. Kad се навршило двадесет и šest година и pet мјесеци његовог кралјевања, преминуо је и сахрањен је по кралjevском обичају у manastiru Svetih мученика Srđa и

Vakha.”

Iako je značaj ovog letopisa u naučnoj literaturi osporavan, ovaj deo je istorijski potvrđen. Bodinova žena (potvrđeno istorijska ličnost) bila je kći normanskog vođe Arhira iz grada Barija. Vencanje Bodina i Jakvinte, obavljeno 1081. godine, bilo je pokušaj povezivanja dukljanskih i normanskih interesa u borbi protiv Vizantije. No, Jakvinta je uskoro pocela da nameće svoje interese. „*Kralj Bodin bi pobijedjen kao Irod od Irodijade*”, s gnusanjem piše letopisac. Jakvinta je navela Bodina da zatvori a zatim i pogubi pred Dubrovnikom svoju bracu od strica Branislava, i njegovog sina Predihnu, i Gradislava. Kralj Bodin umro je oko 1108. godine i sahranjen je kod Skadra, u crkvi svetog Sergija i Vakha, koja nosi isti naziv kao i carigradski manastir u kome je u mladosti, nakon bugarskog ustanka, boravio kao suzanj. Vladao je dvadeset i šest godina. Nasledio ga je sin Mihailo - ali ne zadugo. Borbe u porodici su se rasplamsale, vladari su se cesto smenjivali, u dinastijske sukobe umesao se i zupan Vukan iz Raske. vlast u Duklji polako se topila sama od sebe, a kraljevska titula pretvarala se u praznu rec. U porodicnim borbama nakon Bodinove smrti Jakvinta je nastavila po svome. Sledeci na redu bio je kralj Vladimir, Bodinov bratanac, koji je „*voleo mir i sa svima ga je odrzavao*” kako se kaže u letopisu. Dolazi do sukoba izmedju raskog velikog zupana Vukana, nekadasnjeg Bodinovog vazala, i dukljanske kraljice Jakvinte. Vukan je, naime, porazio prethodnog kralja Dobroslava „*u bici na rijeci koja se zove Moraca*” i dao svoju kcerku za zenu kralju Vladimiru. Jakvinta je, „*navedena savjetima nekih najgorih ljudi, koji usto bijahu i neprijatelji zupana Vukana*” otrovala Vladimira. Medjutim, ni bivsi kralj Dobroslav, koji je prethodno camio u okovima, nije prosao mnogo bolje. Njega Jakvintini ljudi „*oslijepi i kastriraju, pa posalju u manastir*”. najzad je Jakvinta postigla ono sto je zelela: da za kralja bude izabran njen sin Djordje, zbog koga su izgleda i bila pocinjena sva prethodna zlodela. medjutim, Djordja je nedugo zatim svrgla vizantijska vojska. on je pobegao u Rasku, a njegovu majku stigla je zaslužena kazna. Ona „*bi uhvacena kod Kotora i odvedena u Carigrad, gdje je i umrla*”. Tako je završila dukljanska „*ledi Magbet*”. Ovim se završava dukljanska uprava nad teritorijom Gore. Slabljenje Vizantije sa jedne strane, propast Dukljanske države u njenom izvornom obliku i jačanje Nemanjičke države će uzrokovati potpadanje Gore pod vlast srednjovekovne Srpske države. Upravo će naredne decenije Nemanjičke uprave nad Gorom zauvek izbledeti i uništiti Bugarski i Dukljanski uticaj, donekle rimokatoličku religijsku provinenciju kroz prepravku, obnovu i dogradnju svih sakralnih objekata. Titula kralja Duklje zadržala se jedno vreme u sastavu srpske države. Tako su kraljevi Duklje bili i Nemanjin sin Vukan i sin ovog poslednjeg Djordje. Kasnije, umesto starog naziva Duklja, preovladava naziv Zeta koja će, tokom vladavine Nemanjica, biti oblast koja je dodeljivana na upravu nasledniku srpskog prestola. O organizaciji i načinu života samog naroda nema mnogo podataka. Više je razloga za to. Jedan od razloga je uništavanje crkvenih knjiga Samuilove države kao jeretika od strane Nemanjičke države. Naime kako smo ranije izneli, sin cara Samuila, Radomir je nazivan jeretikom. Drugi razlog je Osmanska uprava od 1508-1912 godine kada je porušena i uništena velika većina ovih objekata i knjiga. I na kraju nedovoljna arheološka i istoriografska analiza ovih prostora. Nasumično pronađeni elementi, nam donekle otkrivaju ove podatke. Pronalazak vizantijskog kovanog novca u selu Borje, orelol sveca sa jarcem u obliku limenog trougla i drugi. Deo tradicije se zadržao na teritoriji Gore u simbolici

pripadnosti obeležavanja kao što je znak Samuilovog sunca na nadgrobnim spomenicima u selu Mlike. Jedna vrlo značajna kategorija koja je do danas sačuvna na ovim prostorima je jezik. Izvorni jezik još iz vremena Bugarskih i Dukljanskih uprava nad ovim teritorijama je sačuvan u velikoj meri do današnjeg dana. Uz primesu i promene koje su vekovima bile pod uticajem Srpskog i Turskog jezika, ipak je opstao i izgradio se u sopstveni autohtoni i izvorni jezik.

Literatura:

1. M. Milivojević : "Dela Prave Stare Srbije"
2. Ангелов, Д. По въпроса за стопанския облик на българските земи през XI-XII век
3. Wolff, Robert Lee, "The "Second Bulgarian Empire". Its Origin and History to 1204"
4. Constantine Porphyrogenitus "De Administrando Imperio."
5. A Stipcevic. "The Illyrians. History and Culture"
6. Lj. Stojanović : "Stari Srpski natpisi i zapisi"
7. B. Panov: "Srednjovekovna Makedonija"
8. K. Jiriček: "Politička istorija Srba do 1537"
9. N. Banašević: "Letopis Popa Dukljanina"
10. R. Agatonović: "Odnosaji između Srbije i Bugarske u XII-XV veka"
11. S. Novaković: "Legenda o Vladimiru i Kosari"
12. S. Pirivatrić: "Samuilova država"
13. Zbornik Radova: Vizantološki institut XIX
14. Zbornik Radova: "Bogumilstvo na balkanot vo svetlinata na najnovite istražuvanja"
15. Zlatarski, Vasil. "Istoria na българската държава през Srednite vekove."
16. Runciman, Steven "A history of the First Bulgarian Empire"
17. Гильфердинг, А "Письма об истории сербов и болгар"

mlicanin@